

Halvdan Koht

10. april 1940

115182

Hp 2/1 -80

AV PROFESSOR SIGMUND SKARD

MELLOM dei mange dramatiske scenene under det tyske overfallet på Norge i 1940 er også den då utrikesminister Halvdan Koht i Elverum 10. april tok farvel med dei departementsfolka som hadde følgt regjeringa dit, men så drog tilbake til Oslo.

Scena har vore mykje omskriven. Men av særlege grunnar har interessa samla seg om ein einskild detalj, i minneboka si frå 1947, «Frå skanse til skanse», seier Koht at han i den stunda kjende det «som at rottene hoppa ut or skipet som sakk».

Dei embetsmennene, det galdt, tok desse orda som ein moralsk dom over seg. Ein av dei, høgsterettsdomar Henrik Bahr, som forresten sjølv seinare følgde regjeringa til Tromsø, fekk i 1947 i stand eit møte med Koht for å drøfte saka. Då Koht hadde høyrte det embetsmennene hadde å bera fram, sa han seg «hjarteleg lei» for at orda hans hadde vorte mistydde. Korkje i 1940 eller sidan hadde han meint å seia at dei som reiste tilbake, «gjorde noko som var rangt». Gjennom den mannsalderen som sidan er gått, har dette dementiet vore offentleggjort mange gonger, ofte på initiativ av Henrik Bahr. I Aftenposten 17. desember i fjor har han sjølv fått ei heilsende til å fortelja historia enno ein gong, i stor detalj.

Sjølve det som gjekk for seg i Elverum, må dermed seiast å vera fullt klårlagt. Likevel kallar Bahr artikkel på ei utfylling. Framstillinga saknar på nærleg vis historisk perspektiv, og tolkinga blir dermed keltv. Framfor alt blir biletet av Halvdan Koht sterkt nedsettjande, kanskje meir enn Bahr verkeleg har meint. For ein som kom til å stå Halvdan Koht nær gjennom den siste tredjeparten av livet hans er det då kanskje lovleg å dra fram somme andre moment til ettertanke.

Halvdan Koht gikk til det uhørte skritt å kreve seg selv stilt for rikssrett, påpeker Sigmund Skard.

SKEIVSYNET gjer seg gjeldande på to punkt, fremst i avsnittet om sjølve avskilsepilsoden den 10. april.

Så klart som berre mogeleg har Halvdan Koht altså sagt offentleg ifrå at han aldri med det biletet han brukte, hadde meint å fella nokon moralsk dom. Likevel er det som Henrik Bahr ikke verkeleg er i stand til å godta dette. I sjølve sluttklemben i artikkelen sin talar han framleis om at embetsmennene i Elverum altså laut vera «en utøkt samling av foraktelige personer (rotter)». For den raske lesar vil Koht lett med dette bli ståande som ein brysk

person som utan minste grunn kunne fella ein fornærmeleg dom over sakeslause medmenneskje. Ei slik tolking kan ein berre koma til om ein ser bort frå den situasjon som vendinga sprang fram or.

La meg for ein augneblink kalla tilbake i minnet det som hadde skjedd i dei 36 timane før Koht møtte embetsmennene i Elverum. Gjennom natta til 9. april hadde den norske regjeringa vore stilt overfor det bråaste og mest totale samanbrot av norsk statsmakt som historia vår kan fortelja om. Utan provokasjon, åtvaringar eller ultimatum vart vi overrent av Europas sterkaste militærstat, i ein lyn-attakk som til då sakna sidestykke. Vår tilflukt, den engelske flåten, hadde i situasjonen vist seg å vera maktlaus. Vårt elge forsvær var slått over ende, øvstkommanderande måtte avlysast, staben hans trudde lite på nytten av vidare motstand. Alltoreåt-lagde planar svikta. «Administrasjonen» var ei handfull menn på flukt med handkuffertane sine, slegne av rådlause redsle. Det einaste som landet hadde å setja imot, var den nær sagt desperate heroismen hos den vesle gruppa, med Kongen i brodden, som hadde det hogaste ansvar.

LA meg også for ein augneblink minna om Halvdan Kohts personlege opplevingar i desse 36 timane. Han hadde som hovudperson vore gjennom natta til 9. april med sin serie av redselsmeldingar, toppande tidleg om morgonen i møtet med minister Bräuer på Victoria Terrasse, der Koht såg helle situasjonen i augo, tvinga si redsle tilbake, og straks gjorde det klart at dei tyske krav måtte avvistast. Han hadde romt med dei andre i regjeringa til Hamar og Elverum, og på vegen sett demonstrert makta i det tyske åtalet. Etter sine egne ord kjende han seg «som eit villdyr i skogen». Han hadde møtt drag av rådløysle og oppgiving i Stortinget og hos fleire av sine regjeringskollegaer. Han hadde vort vekt to gonger om natta med melding om at dei militære tvila på at dei ville greia å stanse fienden på Midt-

skogen. Om morgonen hadde sjølve general Ruge sagt som si meining at å halda Austlandet sannsynlegvis var vonlaust. Koht hadde fått visst at Danmarks konge, regjering og utrikesminister hadde kapitulert. Han hadde fått eit telegram frå vår sendemann i Berlin om at vi måtte gjera det same.

På formiddagen hadde han så i Elverum, saman med Kongen, tatt imot minister Bräuer enno ein gong, i den samtalen som gjorde det klart at krigen var uunngåeleg. Motet vart avslutta med den skakende scena som Koht sjølv har skildra, da tyskarane var gått og Konge og utrikesminister stod aleine att, og desse to formelle og ordknappe menn fall i armene på kvarandre i fortviling, men uten å get opp viljen sin til å stå imot.

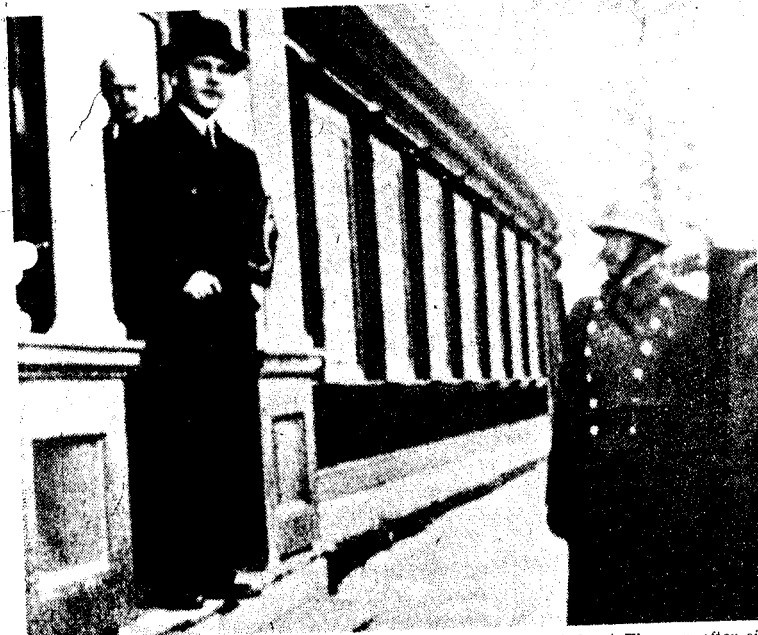
FRÅ dette møtet gjekk Koht til møtet med embetsmennene frå departementa i Oslo.

Og no er det ikkje berre sannsynleg; det er sikkert at han på det møtet så just det som Henrik Bahr summerer opp i sin artikkel. (Faktisk vik dei ulike referata berre av frå kvarandre i detaljar.) Han har sagt at Kongen og regjeringa ville kjempa vidare, men at kvar einskild fekk velja etter sitt elge samvit kva han ville gjera, no og i fremtida. Regjeringa kunne ikkje by embetsmennene noko verkeleg alternativ til å reisa heim att. Kanskje har Koht jamvel direkte rådt dei til å gjera det, slik har i alle fall embetsmennene forstått det. Med Henrik Bahr ord har dei då «handlet fullt lojalt og pliktmessig» når dei følgde rådet.

Men like overveidande sannsynleg er det at Koht sjølv inst inne har vona, at i alle fall nokre få av desse gode menn, som han i freidast hadde samarbeidd med, i denne situasjonen skulle syna seg å ha den same desperate motstandsviljen som Konge og regjering, at dei skulle insistere på å få ta dei i det som vidare kom, få vera med og bera bora, trass i alle dei praktiske omsyn som tala imot. Det skjedde ikkje, altså bortsett frå ein kvinneleg sekretær, fru Unni Diesen, som Koht aldri før hadde møtt, men som demonstrativt nekta å reisa heim att. Den kjensla som fylte han i denne stunda, måtte uunngåeleg vera ei botnlaus einsemd. Og det var den som lét han nytta biletet med rottene og skipet, slik han sjølv direkte seier. Henrik Bahr slår på at andre kanskje skulle ha gitt Koht slike tankar etterpå. Men det er ingen grunn til å tvila på at orda prestis gir att det Koht i stunda opplevde. Sjølve biletet er naturlegvis velkjent og ofte brukt. Og til vanleg vil vel ingen falla inn på at det må innehalde nokon nedsettjande karakteristikk av rottene; dei gjer det dei synest dei må gjera. For Koht inneheldt biletet at han kjende seg stå aleine att på eit søkkande skip. Og det var det han gav ord for, ikkje noko anna.

NAR det gjeld den avgjerd embetsmennene tok, har også dei krav på å bli forstått ut frå situasjonen. Den var i sanning forvirra til det vanvittige. Utenkjelege ting skjedde slag i slag. Alle innarbeidde rutinar var brått ubrukelege. Alt laut vurderast på ny basis.

Samstundes er det rett å minna om at embetsmennene her ikkje var i nokon einestående situasjon. Liknande motforestillinger må ha møtt dei frivilljuge som just i desse same aprildagane trassa sine tvil og drog opp gjennom Nordmarka frå

Den tyske sendemann Bräuer fotografert på trappen til folkehøyskolen i Elverum etter sitt møte med Kongen. (Foto i Gyldendals «Norges krig».)

TEMA

Professor Sigmund Skard

Skard svarer Bahr

Professor Sigmund Skard kommer her med et tilsvarende til høyesterettsdommer Henrik Bahr som 17. desember ifjor hadde en helsides artikkel i Aftenposten. Bahr forsøkte i sin artikkel å avlive den såkalte «rottehistorien», Halvdan Kohts krenkende omtale av departementsfolkenes opptreden på Elverum 10. april 1940. I en bok «Frå skanse til skanse» som utkom i 1947

sammenligner Koht departementsfolkene med rotter som forlater det synkende skip.

Professor Skard mener at Bahrs artikkel krever utfyllende forklaring. Spesielt er det bilde Bahr tegner av Koht, sterkt nedsettende, kanskje mer enn meningen var. Skard trekker her frem andre momenter til ettertanke.

Prins Olav og Kronprinsesse Märtha søkte tilflukt i skogen ved Nybergsund da tyskerne sto dem efter livet. (Foto i Gyldendals «Norges krig».)

Ap 21/1-80

Monumentet over Kongens «Nei» er Ørnulf Basts 10 meter høye granitt-beutasten som står ved Elverum Folkehøgskole. Kong Haakon avduket selv bautastenen i juni 1950. Her nedlegger kong Olav krans ved en senere anledning.

Oslo for å freista finna ei militær avdeling. Pient den same situasjonen med si individuelle avgjerd skulle seinare møte kvart einaste medlem av Heimfronten, etter som den laga seg til.

EIN vil i dag vera varsam med å setja seg til doms ver den avgjerd som kvar enkelt såleis tok. Men slike forlaringar rører ikkje ved det historiske faktum, at med unnask av ein departementsskriver drog embetsmennene altså tilbake til Oslo. Dei delte ikkje i anda den desperate kampvilja som lét Konge og regjeringa vidare nordover i flyktningane sine, same kva ferda måtte føra til. Det som hende, er ikkje forandra ved at ein i dag grunnar for det. Eitt må leggast til her. Henrik Bahr diskuterer utførelsestet med Koht i Elverum, og eggjer på personlege minne. Ingen ting han seier kan gi uttrykk av at så mykje som einaste av embetsmennene

under det møtet har gitt uttrykk for sin sympati og si moralske støtte overfor regjeringa. Er dette så, kan det vel òg vera med til å forklara Kohts kjensle av einsemd og vonbrot.

★

EFTER mitt skjon gir Henrik Bahr's artikkel altså ikkje noko heilt rettferdig bilete av Halvdan Koht i sjølv krigssituasjonen. Viktigare endå er det inntrykket som artikkelen må gi av holdninga hans etter krigen.

Eit hovedmoment for Bahr er, at Kohts dementi i 1947 etter hans eige ønske ikkje fekk publisitet i pressa, men berre kom fram i eit brev til protokollkomiteen i Stortinget og eit trykt innlegg til dei uslede eksemplar av minneboka hans. Bahr tolkar dette sterkt negativt: «Denne fremgangsmåte var jo ganske klokt uttenkt av Koht, som naturligvis ønsket minst mulig publisitet om sin «tabbe». Koht ønsket ei dementiering i

sjonsskifte. Det var klart kor innflett stormaktsspelet hadde vore omkring 9. april, kor ytterleg få ute og heime som verkeleg hadde forstått kva som laga seg til, og kor makelaus ein serie av held som hadde gjort den tyske successen mogeleg.

MEN like viktig var Halvdan Kohts eiga holdning. Den som har levt saman med han gjennom desse regningsåra, vil vita kor klart han såg, og kor tungt han tok innover seg, det som han fann hadde vore mistak, feilvurderingar og fysiske svikt hos han sjølv, og dei katastrofale konsekvensane det hadde fått. Han gjekk til det uheyrde steget å krevja seg sjølv stilt for riksrett. Då det var avslått, sa han alt han visste og kjende i minnebokene sine, beint fram og utan bortfortolkning. Holdninga er sålunde tydeleg også i hans reservasjonslause avbitt for ordlegginga si i Elverum, som Bahr sitrer in extenso.

Når det gjeld sjølv publiseringsmåten av dette dementiet i 1947, gjekk Koht ikkje fullt så langt som embetsmennene ønskte. Og ein kan forstå at dei ikkje var glade for det. I den større samanhengen må det likevel kallast ein detalj. Bahr tolkar altså dette som eit planlagt «dølgsmål» av Koht. Han har seinare (i brev til meg 3. januar i år) medgitt at han likevel «ikke vil hevde at et slikt resultat var tilsluttet fra Kohts side». Det ville vore hyggelegare om Bahr då hadde uttrykt seg meir varsamt heilt frå førsten.

Framfor alt ville han då ha unngått det inntrykk som somme lesarar no kanskje sit att med, at ein freistnad på «dølgsmål» var karakteristisk for Halvdan Kohts defensorat i desse åra. Som Henrik Bahr sikkert veit, var det typiske tvert imot ein vilje til å vedstå seg alt som Koht i attersyn fann klarderverdig i gjerninga si. Men han peika samstundes på dei faktiske forhold som gjorde det forståeleg at han i kvar situasjon hadde handla som han gjorde, og ofte slett ikkje kunne ha handla annleis. Dette avslagslaust særlege vart ikkje utan verknad. Smått om senn vart Kohts personlege ulykke vendt til ein moralsk siger. Han fikk bil gammal nok til å oppleve at synet skifte, frå unyansert og hatefull fordøming til ei noktern vurdering, den same vurdering ut fra dei faktiske situasjonar som embetsmennene i Elverum med rette har gjort krav på for seg.

DET finst del som trass i dette ikkje kan koma ut or traumet frå 9. april når det gjeld Halvdan Koht. Men hos fleire og fleire er det vel no andre moment som etter kvart har kome til å vega tyngre. Det er faktisk at Koht ikkje forstod varsla fremfor den 9. april. I dag vil det kanskje for mange stå som eit enda viktigare faktum at han, då ulykkesdagen rann, var den første som sa nei til dei tyske krav.

Han trong ikkje ha gjort det. Hans danske ven og kollega gjorde det ikkje. Om Koht den gråkalde april morgonen på Victororia Terrasse hadde høgt seg for dei harde fakta, slik embetsmennene gjorde det i Elverum, — om han hadde gått inn til regjeringa, som sat samla i siderommet, og med sin svere autoritet hadde argumentert for kapitulasjon, ville det ha vega tungt. Han gjorde ikkje det. I staden vart han, saman med Kongen og regjeringa, den harde kjernen i det som etter kvart, ute og heime, skulle bli den norske motstandsørsla.

Vi skulle vel no òg snart ha avstand og overskot til å sjå og seia, at dette ikkje var noko tilfelle, men eit naturleg utslag av det fedrelandslasinn som går gjennom heile Halvdan Kohts mektige livsgjerning. I den gjerninga har også Elverumsmøtet 10. april sitt rom, men berre som ein nokså liten fotnote.

dølgsmål» (Bahr's ord). Lesaren kan etter dette berra sitja att med det inntrykket at Koht så godt han kunne freista å dekkja over sine mistak.

Atter møter ein her ein merkeleg uvilje til å sjå heile biletet, også ut frå situasjonen i dag.

DET var ti-åra like etter krigen som var den lovlege jakttid på Halvdan Koht. Etter det kolossale vonbrotet den 9. april var det kanskje naturleg, i alle fall for nordmenn, å sjå seg om etter syndebukkar. Og Koht sto lagleg til. Når ein no tenkjer tilbake, er det vel nokon kvar som vil skjennast over så mykje etterpå-klokskap på så spinkelt kunnskapsgrunnlag. Kritikarane nekte seg sanneleg innvedlegg til dei uslede eksemplar av minneboka hans. Bahr tolkar dette sterkt negativt: «Denne fremgangsmåte var jo ganske klokt uttenkt av Koht, som naturligvis ønsket minst mulig publisitet om sin «tabbe». Koht ønsket ei dementiering i

Når dette ståket gradvis stilna ut gjennom 1960-åra, kom det ikkje berre av eit generelt